

Сергій Семенов, Едуард Кальницький

СЕМЕНОВ Сергій Станіславович — кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Полтавського військового інституту зв'язку. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та політологія.

КАЛЬНИЦЬКИЙ Едуард Анатолійович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та політологія.

ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ВІРОВЧЕННІ ТА ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ

Одним із завдань побудови демократичного суспільства в Україні є забезпечення конституційних прав і свобод громадян, відповідності європейським стандартам у гуманітарній сфері життєдіяльності суспільства загалом та Збройних Сил України зокрема. При визначенні точок перетину інтересів релігії і армії, організації релігійної роботи у війську (до чого прагне сьогодні й Україна) важливим у методологічному плані є питання трактування у віровченні світових релігій проблем війни і миру, взагалі ставлення тієї чи іншої церкви до військової служби.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що на цю тему багато писали священники, світські публіцисти, військові діячі, вчені різних світоглядних спрямувань. На наш погляд, заслуговують на увагу теоретичні розробки щодо характеристики світоглядних позицій тих чи інших релігій з питань війни та миру І. Ільїна, В. Соловйова, А. Керсановського, В. Лубського, О. Байдукова, М. Смирнова, П. Яструбова, О. Бардіна, Ієромонаха Мойсея (Боголюбова) та інших. За належної оцінки наукової і практичної значущості праць названих дослідників варто відзначити недостатність комплексного соціально-філософського аналізу проблеми.

Мета статті — дати авторську відповідь на два важливі питання:

- як вдається богословам, теологам і простим віруючим у теорії і на практиці примирити війну і військову службу з ученням про єдиного для всіх людей Бога, який вимагає від своїх послідовників любові навіть до ворогів, забороняє помсту за несправедливість?
- як можна поєднати заповідь «не убий» з професійним призначенням воїна захищати свою Вітчизну у часи тяжких випробувань?

Військовий теоретик А. Керсановський звертає увагу на те, що релігійні пацифісти трактують заповідь «не убий» абстрактно, поза часом і простором, хоча на заповіді Синайського Закону, до числа яких входить і заповідь «не убий», необхідно дивитись крізь призму історичних подій Старого Завіту. «Це законодавство, — пише Керсановський, — привнесено було Іеговою своєму обраному народу — народу єврейському, а не всьому людству. Перші чотири заповіді визначають ставлення до Бога своїх батьків, останні шість — ставлення єврея з євреєм. Шоста заповідь забороняє єврею убивати єврея, як восьма забороняє єврею красти у єврея, а дев'ята забороняє єврею здійснювати наклеп на єврея. Шоста заповідь і набуває в цих умовах свого дійсного смислу. У ті часи Богом обраний народ йшов походом на землю Ханаанську. Увесь він являв собою, так би мовити, армію, а десять заповідей були першим в історії дисциплінарним статутом. Підсилені цими заповідями, сини Ізраїлю завоювали обітовану землю і затвердились у ній, нещадно винищивши іноплеменників, на яких дія шостої заповіді не поширювалась» [10, с.215].

З іншої позиції до обґрунтування можливості, а точніше необхідності християнину брати в руки зброю підходять релігійні філософи І. Ільїн та В. Соловйов [4, 8]. Наприклад, Ільїн вважає застосування сили «неправедним дійством» в усіх ситуаціях. Але в деяких випадках він неправедні дії, у тому числі участь у справедливих війнах, не зараховує до гріховних. У розумінні В. Соловйова війна — це загалом зло, але зло буває абсолютним і відносним, тобто дійсним і вимушеним, а звідси — великим і малим. Участь у війні, пояснює відомий філософ, а також вбивство під час ведення бойових дій інколи є необхідністю, особливо коли мова йде про

захист себе, своїх близьких від явного ворога. Це, за словами Соловйова, відносно, менше зло, а за Ільїним, «негріховне здійснення неправедності».

Узагалі ж християнські богослови та філософи здавна мали дві основні точки зору на війну як соціальне явище. Першу можна викласти так: війна є вбивством, яке забороняється Богом; сутністю християнства є любов однієї людини до іншої; християнин не повинен воювати, тому що через Ісуса Христа люди стали дітьми миру; не личить служити водночас Христу і дияволу. Друга точка зору має такий зміст: смерть ворогів на війні не є вбивством; Бог любить добродушний мир і благословляє праведну війну; на землі завжди є немирні люди, тому не можна насолоджуватись миром без допомоги воєнної. Головна причина таких протилежних поглядів на війну у представників однієї й тієї ж церкви крилась у розподілі ними воєн на несправедливі і справедливі.

Звернемось тепер до трактування цього питання в Біблії та в інших священних писаннях.

Проведений нами аналіз книг Старого і Нового Завітів [2, 3] дає підставу відразу зробити важливий висновок: у цілому у своєму ставленні до війни та миру православна церква далека від прямолінійності і однобічності тих чи інших тверджень.

У Старому Завіті, наприклад, говориться про те, що єврейський, Богом обраний народ, часто вів війни з сусідніми народами. За законом Мойсея, кожен ізраїльтянин, за винятком левітів, повинен був носити зброю. А у Книзі Еклезіаста щодо воєн та миру сказано так: «Всьому свій час і час всякої речі під небом..., час убивати і час лікувати; час руйнувати і час будувати, час війни і час миру» (Екл. 3:2, 3:8).

Таким чином, старозавітне вчення не забороняло ані військову службу, ані збройне насильство, тобто війну.

Що з цього приводу говорить Новий Завіт? Він прямо не проповідує своїм послідовникам нічого войовничого, навпаки, ним прищеплюється терпіння і покірність під час насильства. «Не протився злomu, — повчає Христос, — коли хто вдарить тебе у праву щоку, підстав йому й другу» (Мф. 5:39). Однак тут треба зазначити: така настанова потребує просвітлення контекстів її застосування, щоб не увійти в суперечність з поведінкою особистості в екстремальних ситуаціях. Вона адресована насамперед тим, хто зазнає легких форм насильства, причому у суто цивільному житті. Що ж стосується захисту людини від злодія, явного ворога, то тут Христос вчить займати зовсім іншу позицію. «Поверни меч свій у піхви, бо всі, хто взяв меч, від меча і загинуть,» — говорить Христос (Мф.26:52). Ці слова Спасителя, адресовані апостолу Петру, означають грізне застереження всякому, хто підіймає меч на іншого.

У Новому Завіті немає ніякої прямої вказівки на заборону християнину носити або застосовувати меч у земному житті у разі загрози йому чи його ближнім вбивством. Звідси висновок: вважати війну недопустимою ніколи і в ніякому разі, посилаючись на заповідь «не убий», не можна, оскільки це буде суперечити Святому Писанню, моральності людини, яка не буває автоматичною. Як відомо, Бог дав Мойсею не тільки заповідь «не убий», він дав йому також і настанову про те, як вести війну, щоб ворога перемогти (Ісх. 21:22). Згідно з християнським віровченням, його послідовник заради захисту одних зобов'язаний воювати з іншими, при цьому порушуючи мир. В Євангелії є багато посилянь на війну як явище, якого людство уникнути не може. Однак війни, які відбуваються навіть через найідеальніші у моральному плані спонукання, православне християнство вважає нещастям, лихом. Згідно з його віровченням, сила повинна застосовуватись не тоді, коли це можна робити, а лише у разі необхідності. При цьому гріх за людські страждання покладається перш за все на тих, хто розв'язав війну: на честолюбних політиків, на невдах-дипломатів та інших, а не на воїнів, які за чужі помилки й амбіції жертвують на полі бою своїм життям. Воїни, згідно з ученням Церкви, здійснюють подвиг заради захисту Вітчизни, а не вбивства. Вчинене зло визначається не самим діянням вбивства, внаслідок якого людина позбавляється життя, воно у причині цього діяння, у відповіді на запитання: заради чого людина пішла на нього. На війні вбивство ворогів не є її метою. Воно — лише неминучий наслідок. Якщо поставлених цілей у війні можна досягти без кровопролиття, то до нього, як вчить православна церква, не потрібно вдаватися. Біблія також

наставляє, що супротивника, який склав зброю, гріх убивати, а ще зобов'язує лояльно поводитися з мирним населенням (маючи на увазі — з ворожої сторони).

Божий заклик до милосердя, особливо його застереження про неприпустимість насильства над мирними жителями багато в чому перегукується з науково-філософським положенням про моральний аспект змісту війни. У Біблії є багато настанов, що прищеплюють дух милосердя воїну. Наприклад, у П'ятикнижжі Мойсея говориться: «Гнівайся, але без жорстокості». Тобто кожен вправі виявляти справедливий гнів, але жорстокість у будь-якому випадку ні чим не може бути виправдана. Гнів божий, застерігає біблейське вчення, впаде на кожного, хто заплямує себе кров'ю мирного населення.

У Святому Писанні ми не знайдемо жодної огуди на адресу воїна, засудження його професійної діяльності, військового покликання. Навпаки, релігія вчить що, воїнська служба — це високоморальне надбання християнина. Слово «воїн» — високе слово у церковній мові. Про поважне ставлення православної церкви до воїнства є багато свідчень. Воно іменується церквою як «христілюбиве воїнство». Коли в ході богослужіння поминаються живі і померлі, зі всіх мирян тільки до імен військовослужбовців додається їх звання — воїн. На кожному богослужінні церква молиться за владу і воїнство своєї держави. Значення такої літургійної уваги до захисників Вітчизни і до владу тримаючих полягає у тому, що від них найбільше, аніж від будь-кого іншого, залежить доля народу і держави, доля людей, нарешті, найбільш священний і дорогоцінний дар — людське життя. Церква систематично відправляє молитву за упокій усіх на полі брані убієнних. Для захисників Вітчизни православ'ям зроблено канонічний виняток — під час бою смертельно пораненого воїна може хрестити кожен хрещений військовослужбовець. Цей акт має таку силу, як нібито його здійснив священник.

Церква, яка з великою повагою ставиться до воїнства, користується народним авторитетом. Чимало воїнів і полководців є серед святих православної церкви. Найвідоміші з них — Георгій Переможець, Олександр Невський, Дмитро Донський, Дмитро Солунський, Борис і Гліб. На честь загиблих за Вітчизну воїнів церквою збудовано багато храмових споруд. Більше ста пам'ятних дат, пов'язаних з воїнами, воїнськими подвигами, включено у календар православної церкви.

Слід зазначити, що православна церква ніколи не закликала своїх послідовників до розв'язання воєн на релігійному ґрунті. Її віровчення заперечує також війну «брата з братом», тобто православних з православними.

Згідно зі Святим Писанням, війни на землі не припиняться до Другого Пришествя Христа, коли він повністю очистить землю від всякого зла, яке є причиною воєн, голоду, хвороб і всіх інших бід (Відвер. 19). Біда, лихо — це кара, яку посилає Бог для виправлення, очищення людей і для затвердження в їх душах добродійності, добропорядності. Вихід же з війни, спасіння народу релігія вбачала виключно у бажанні Бога, у дотриманні усіма людьми християнських заповідей у повсякденному житті. Тому богословське вчення про мир можна розглядати як окремий напрямок з чітко виділеним предметом і методом [1, 9]. Фундаментальним для будь-якого міркування на цю тему є, безумовно, визначення миру. Слід сказати, що, посилаючись на Біблію, релігійні ідеологи трактують його двояко. *По-перше*, згідно зі старозавітною традицією, мир — це не просто відсутність війни, а перш за все «Дар Божий». *По-друге*, Новий Завіт розглядає мир не скільки як стан зовнішнього благополуччя, стільки як «стан внутрішнього блаженства з Христом у душі».

При деякій змістовній різниці і в першому, і в другому випадку мир — це особлива благодать, певне благодіяння зверху, тобто він завжди пов'язується з Богом, з Божою волею. В ідеалі мир розуміється як сукупність благ, презентованих Богом створеній ним людині в її райському стані гармонії з Творцем. Це ні що інше, як духовно-моральна єдність творіння і Творця, іншими словами — взаємна любов. Але, отримавши від Бога свободу, людина в реальному житті нерідко робить те, що їй не прикрашає — відмовляється від добра у вигляді райської ідилії, вибирає зло і впадає через це в гріх. Як наслідок — відбувається розрив з Богом і втрата миру. Шлях для досягнення нового примирення лежить, згідно з релігійним ученням,

через замолювання гріхів, виправдання вірою, через прагнення до праведного життя. Тільки так людина може отримати спасіння.

Біблія бачить причини війни у природженій кожній людині гріховності. Звідси, за Святим Писанням, війни є фатальною неминучістю. Отже, можливість вічного миру у земному житті вважається примарною, тобто такою, що не підлягає практичній реалізації. Щоправда, деякі мислителі минулого пропонували свої шляхи для встановлення вічного миру на землі, зокрема через охоплення всіх людей освітою, поширення ідей пацифізму, утвердження у світі єдиної релігії тощо.

У цілому безпосереднім керівництвом до дії слугують біблейські положення з питань війни та миру не тільки для православних, але й для католиків. Кардинально відрізняються підходи до цих проблем в окремих протестантських течій, які не визнають збройного насильства, забороняють своїм послідовникам займатися військовою діяльністю. Сьогодні існують, у тому числі й в Україні, релігійні об'єднання неопротестантського спрямування та інших конфесій, членам яких не дозволяється брати в руки військову зброю. Згідно з переліком діючих в Україні релігійних конфесій, віровчення яких не припускає користування зброєю та служби у Збройних Силах, затвердженого відповідною Постановою Кабінету Міністрів України, до таких належать адвентисти-реформісти, адвентисти сьомого дня, покутники, свідки Іегови, послідовники харизматичної християнської церкви, християни євангельської віри та деякі інші категорії віруючих.

Суперечності між біблейською заповіддю «не убий» і суворими вимогами війни, крім християнства, і в інших світових релігіях вирішено, як правило, на користь військової служби.

Так, ставлення ісламу до збройного насильства найбільш повно розкрито у вченні про «джихад», точніше про «джихад меча». Саме ж слово «джихад» означає в арабській мові не війну, а старання, зусилля. На російську мову це слово, як вважає російський учений — спеціаліст з ісламу О. Сагадєєв, було б точніше перекласти як боротьба. Саме в такому контексті розкривається і справжня сутність таких існуючих в ісламі понять, як «джихад серця», тобто боротьба зі своїми особистими недоліками і шкідливими нахилами; «джихад язика» — повеління хорошого і заборона поганого; «джихад руки» — дотримання міри покарання щодо злочинців і, нарешті, «джихад меча» — боротьба за утвердження ісламу [6]. Між тим на Заході та й у нас до цього часу превалює єдине тлумачення джихаду, під яким розуміється так звана священна війна мусульман проти невірних.

Основні релігійні догмати і культові дії ісламу носять, як правило, миролюбний характер. Але різні течії, що існують в ісламському русі, на свій розсуд тлумачать ті чи інші положення своїх священних книг Корану та Сунни, створюють свої концепції щодо вирішення різних життєвих проблем. Для прикладу звернемося до характеристики Аллаха, яка дається йому в Корані [5]. Аллах, як його змальовує Коран, дуже нагадує людину, точніше араба VII століття. Однак всі людські якості Аллаха доведені до найвищого ступеня. У Корані є дуже багато епітетів Аллаха, число яких мусульманські богослови визначають у дев'яносто дев'ять. Епітети, що характеризують якості (атрибути) Аллаха, дуже різноманітні, іноді вони взаємовиключають один одного. Аллах може бути милостивим, великодушним, милосердним і всепрощаючим. Він же одночасно мстивий, грізний та нещадний. Він творець і руйнівник. Однак найголовніші якості Аллаха — це його величність, могутність і сила. Мусульмани повинні беззастережно повністю і у всьому коритися Аллаху. Тому людина, яка вирішила слідувати прикладу Аллаха, може здійснювати практично будь-які вчинки. Мабуть, тому історія мусульманської релігії знає приклади добра і милосердя поряд з проявами невинуватої жорстокості стосовно до тих, хто проголошувався «ворогом ісламу». Між тим завжди віруючі були впевнені, що вони чинять у відповідності з духом ісламу, тим більше що взірцем для них слугував і милосердний, і жорстокий, і всепрощаючий, і мстивий творець. Тому для правдивого мусульманина найважливішу роль під час виконання ним свого військового обов'язку відіграє вільне трактування тих чи інших приписів Корану священником, особистий приклад духовної особи. Ця ситуація багато в чому схожа з позицією, яку займали християнські церкви в період Середньовіччя.

Іслам визнає поділ воєн на справедливі і несправедливі. До справедливих він зараховує війни проти язичників, війни проти віровідступників та війни, пов'язані з захистом кордонів. Всі три види справедливої війни можуть носити не тільки оборонний, але й наступальний характер. Згідно з віровченням ісламу, Аллах протегує тим, хто веде справедливі війни. Незважаючи на те, що Коран забороняє мусульманину вбивати мусульманина, історія ісламу, як і історія християнства, багата прикладами, коли одним помахом меча або шаблі уражався іновірець, а іншим — свій брат за вірою. Якщо не рахувати ранніх арабських завоювань, оборонних мусульманських воєн часів хрестових походів, нашествя турків на Балкани, то всі війни середньовічного ісламського світу були війнами в середині «родини Мухаммеда». Мало чим відрізнялась ця картина і в наступні століття. Війна між Іраном і Іраком, між турками і курдами наприкінці XX століття та інші — яскраве тому підтвердження.

У зв'язку з актуальністю теми тероризму (а це, за великим рахунком — ведення бойових дій за допомогою диверсій), розкриємо сутність ісламського поняття «шахід». Шахід від арабського — це той, хто помер на шляху Аллаха, тобто за віру. В ісламському віровченні виділяються три групи шахідів. Перша — це великомученики і в земному і в потойбічному світі, мусульмани, які захищали свою Батьківщину і померли на шляху віри. Якщо вони поранені і продовжують деякий час знаходитись в контакті з навколишнім світом (розмовляти, приймати їжу тощо), то після своєї смерті вони також стають шахідами, але належать уже до другої групи. До цієї ж групи шахідів належать також ті, хто загинув під час пожежі, утопився, хто просто помер на чужині, а також жінки-мусульманки, які пішли з життя під час пологів. Третя група шахідів представлена тими, хто йде воювати за віру, так би мовити, без віри в серці — хто лицемірить або шпигує проти мусульман (їх називають великомучениками в цьому світі). Але у зв'язку з тим, що люди не відають про їхні дійсні помисли, таких вояків у разі смерті ховають за тими ж правилами, що й істинних великомучеників. І тільки Аллах, згідно з ісламським віровченням, зможе відрізнити дійсного шахіда від недійсного і в судний день не зарахувати його подвиг. Дійсний шахід потрапляє в рай і перебуває там на одному рівні з пророками. Це найвища нагорода для мусульманина. Саме тому терорист-камікадзе та й взагалі будь-який вояк-мусульманин відзначається надмірним фанатизмом, беззаперечною відданістю дорученій справі та високою жертвовністю при виконанні бойових завдань.

Питання, пов'язані з військовою справою, також займають певне місце в соціально-політичній концепції буддизму [7]. У священних текстах цієї релігії є положення, які свідчать, що насильство і навіть вбивство в обумовлених буддизмом випадках допустимі. В одному з них говориться, наприклад, що Будда в одному своєму попередньому житті вбив декілька єретиків. Це було зроблено для захисту віри і для спасіння їх самих від замаху на віру. У священних текстах буддистів можна знайти розповідь про те, як Будда позбавив життя злочинця заради спасіння 500 купців. На практиці послідовники Будди використовували насильство, у тому числі й збройне, при багатьох інших обставинах. Якщо звернутись до давньої історії буддизму, то в ній не можна не відзначити військові походи численних завойовників, зокрема Чингізхана, у ході яких знищувались цілі народи. Відомо також, що в VII-X століттях в Китаї, Кореї та Японії велись війни між буддистськими монастирями та їхніми союзами. Саме в таких зіткненнях створювалось і вдосконалювалось бойове мистецтво, яке потім склало основу японського карате і корейського тхеквондо. Однак треба визнати, що останнім часом буддизм стає все більш миролюбною релігією. Показова в цьому сенсі позиція та практичні дії борця за мир, лідера буддистів Тибету Далай-лами XIV.

У цілому, у релігійному світогляді існує декілька концепцій пояснення воєн. Так, одні теологи стверджують, що війни нібито виникають через гріхопадіння людей. Бог посилає війну як покарання за їхні гріхи. Караючи війною, Бог дає кожній людині та суспільству можливість спокутувати гріхи. Інша концепція пояснює війни моральним падінням людей, їх постійним прагненням порушити моральні норми, які нібито встановлені Богом. Відповідно, ці війни, згідно з релігійним віровченням, виникають не за волею Бога, а через «моральну провину людини». Інтерпретація війни також зводиться релігійними теоретиками до твердження, що більшість воєн відбувається між людьми різної релігійної віри. Якби у світі існувала єдина

релігія, їх можна було б уникнути. Ще однією причиною війни вважається існування атеїзму, безбожництва. Зрозуміло, що таке тлумачення сутності воєн не відповідає дійсності, ігнорує їхнє економічне та політичне підґрунтя.

Світове співтовариство за всю свою історію пройшло через війни найрізноманітніших. Могутньою зброєю у воюючих сторін майже завжди була і, мабуть, ще довго буде релігія. Навіть в СРСР, де церква була відокремлена від держави, а у свідомості людей панували протилежні релігійній ідеології світоглядні принципи, у роки Великої Вітчизняної війни керівні кола Московської патріархії, переважна більшість православних священнослужителів займали патріотичну позицію, засуджували віроломний напад німецько-фашистських загарбників, закликали віруючих радянських громадян стати на захист своєї Вітчизни, створювали відповідні фонди для підтримки фронту і навіть брали безпосередню участь у здійсненні окремих бойових операцій.

Висновки. Реальне суспільне життя не застраховано від воєнних зіткнень. Ведення ж бойових дій вимагає належного виконання воїнами свого професійного обов'язку. Тому теологічного обґрунтування в різних релігіях потребувало і з'єднання божої заповіді «не убий» з практичною поведінкою віруючої особи під час здійснення збройного насильства. При цьому майже кожне віровчення акцентує увагу на моральних аспектах такого дійства, багатоваріантності його виміру. Проведений нами соціально-філософський аналіз ще раз підтверджує цю тезу.

Література

1. *Байдуков А.* Християнское вероучение о войне и воинской службе // Журнал Московской патриархии. — 1999. — № 8.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. — Т.1. — М., 1991.
3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. — Т.2. — М., 1991.
4. *Ильин И.А.* О противлении злу силою // Путь к очевидности. — М., 1993.
5. Коран. — М., 1990.
6. *Медведев Л.И., Германович А.В.* Именем Аллаха. Политизация ислама и исламизация политики. — М., 1986.
7. *Ольденберг Г.* Будда: Его жизнь, учения и община. — М., 1990.
8. *Соловьев В.С.* Определение добра. — М., 1996.
9. *Смирнов М.Ю.* Вопросы войны и мира в современной христианской идеологии (Критический анализ): Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / ЛГУ. — Ленинград, 1986.
10. Христоролюбивое воинство. Православная традиция Русской Армии. — М., 1997.

Надійшла до редакції 25.11.2006 р.